

СВІТОВІ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

WORLD MODELS OF FUNCTIONING OF THE JURY IN THE CRIMINAL PROCESS OF FOREIGN COUNTRIES AND UKRAINE IN THE CONTEXT OF FOREIGN EXPERIENCE

Кобрусєва Є.А., д.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ткаченко М.Г., студент V курсу юридичного факультету
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті розкрито систему функціонування суду присяжних у кримінальному судочинстві зарубіжних країн. Окрім цього, наголошено на процесі запровадження інституту присяжних в Україні під час справляння правосуддя у кримінальному процесі. Суд присяжних є формою безпосереднього здійснення судової влади шляхом залучення громадян України до її здійснення. Особлива увага приділяється особливостям підбору кандидатур на ролі присяжних, їхньому кількісному складу, порядку доступу до правосуддя, процесу постановлення рішення складом присяжних, винесення вироку по справі. Проаналізовано положення Кримінального законодавства України, яке визнає особливості функціонування інституту присяжних. Метою функціонування інституту присяжних визначено забезпечення того, аби незалежна конкретно визначена кількість громадян розглянула справу й ухвалила справедливе та неупереджене рішення. Зазначено що присяжні діють як система «стримувань і противаг», аби запобігти зловживанням повноваженнями з боку представників сторін. Тобто присяжні виступають як певна буферна зона, вони сприймають, досліджують і вивчають справу, вислуховують сторони, представників сторін, експертів, суд тощо та приймають власне неупереджене рішення по суті справи. Приймаючи рішення про висунення або не висунення обвинувачення до підсудного, прокурори як особи, котрі підтримують публічне обвинувачення у суді, повинні також враховувати й те, що присяжні дійдуть висновку на основі наданих ними доказів. Враховано й те, що прокурори докладатимуть зусиль для збору та викладення фактичних даних по справі, ресурсів, сил, спонукання таким чином присяжних до прийняття рішення відповідно до їх обвинувачення. Особливо зазначено про громадську відповідальність присяжних, адже інститут присяжних діє не для того, аби створити певне враження на громадськість, а щоб виносити самостійне й неупереджене рішення. У статті проаналізовано погляди таких українських вчених, як А.А. Солодков, К.Ф. Гуценко, М.М. Михеєнко, В.С. Сердинський, П.В. Головенков.

Ключові слова: суд присяжних, присяжні засідателі, кримінальний процес, судовий розгляд, кримінальне провадження, вирок, моделі інституту присяжних, класична модель суду присяжних, континентальна модель суду присяжних.

The article reveals the system of functioning of the jury in criminal proceedings of foreign countries. In addition, attention was focused on the process of introducing the jury in Ukraine during the administration of justice in criminal proceedings. A jury trial is a form of direct exercise of judicial power by involving citizens of Ukraine in its exercise. Particular attention is paid to the peculiarities of the selection of candidates for the role of jurors, their number, the procedure for access to justice, the decision-making process of the jury, the verdict in the case. The provisions of the Criminal Legislation of Ukraine, which determines the peculiarities of the functioning of the jury, are analyzed. The purpose of the jury is to ensure that an independent, well-defined number of citizens consider the case and make a fair and impartial decision. It is stated that jurors act as a system of "checks and balances" in order to prevent abuse of power by the representatives of the parties. That is, jurors act as a kind of buffer zone, they perceive, investigate and study the case, listen to the parties, representatives of the parties, experts, the court, etc., and make their own impartial decision on the merits. When deciding whether or not to prosecute a defendant, prosecutors, as proponents of public prosecution in court, must also take into account the fact that jurors will reach a conclusion based on the evidence they provide. After all, it is taken into account that prosecutors will make efforts to collect and present factual data on the case, resources, forces, and thus encourage jurors to make a decision in accordance with their charges. Separately mentioned about the social responsibility of jurors. After all, the jury does not work to create a certain impression on the public, but to create an independent and impartial decision. The article analyzes the views of such Ukrainian scientists as: A.A. Solodkov, K.F. Gutsenko, M.M. Mikheenko, V.S. Serdinsky, P.V. Golovenkov.

Key words: jury trial, jurors, criminal proceedings, trial, criminal proceedings, verdict, models of the jury, classical model of the jury, continental model of the jury.

Концепція впровадження інституту присяжних, ймовірно, вперше з'явилася на території Британії, хоча й перший функціонал цього інституту значно відрізнявся від сучасного. Перші присяжні в Англії виступали свідками, надаючи певну інформацію про вчинені злочини та правопорушення, але поступово присяжні почали виконувати роль судді у цивільних і кримінальних спорах. Дещо пізніше вони отримали інші функції, вже переходячи від звітування про події, свідками яких вони стали або про які вони знали заздалегідь, до обговорення доказів, наданих сторонами, що беруть участь у справі. Поступово стало зрозуміло: для того, аби присяжний приймав самостійне й неупереджене рішення, він повинен знати якомога менше фактів по справі до початку розгляду справи по суті у суді.

У світовій юридичній практиці заведено виділяти дві основні моделі суду присяжних:

1. Англо-американську (класичну) (США, Велика Британія, Канада, Бельгія, Швейцарія, Мальта тощо) –

для неї характерним є те, що колегія присяжних виносить вердикт (*de lege ferenda*) про винуватість (невинуватість) особи у вчиненні злочину без участі професійних суддів. Якщо присяжні виражають згоду з обвинувальним актом, надалі професійний суддя призначає підсудному конкретний вид і розмір покарання. За таких умов, очевидно, що компетенція присяжних і професійних суддів є різною, оскільки перших прийнято відносити до «суддів факту», других – до «суддів права» [1, с. 133; 3, с. 295].

2. Континентальну (європейську) – характеризується колегіальною єдністю професійного судді та присяжних, котрі спільно встановлюють факт винуватості або невинуватості підсудних, розв'язують питання кваліфікації злочину, винесення покарання.

Суд присяжних вважається фундаментальною частиною англійської правової системи, хоча сьогодні ним розглядається вже значно менша частина справ. У певному сенсі інститут присяжних відіграє життєво важливу роль у забез-

печенні того, щоб система кримінального правосуддя працювала на благо суспільства, а не на користь лідерів країн і корумпованих чиновників. Це сприяє функціонуванню не лише здорової системи кримінального правосуддя, а й формуванню правової свідомості у суспільстві.

Окрім цього, суд присяжних відіграє важливу роль у системі кримінального правосуддя в Англії й Уельсі та багатьох інших країнах світу, але конституційна позиція присяжних досить вразлива через неписану конституцію. Тобто зазвичай діяльність суду присяжних регулюється звичайним парламентським актом, який може бути змінений парламентом у будь-який час. З огляду на це уряд має змогу змінювати певні положення регламенту або навіть скасувати право на суд присяжних. Нині роль англійських присяжних майже повністю обмежується розглядом кримінальних справ щодо вчинення тяжких злочинів, але іноді присяжні засідають і в цивільних судах.

Хоча суди присяжних дуже важливі у системі кримінального правосуддя, насправді вони розглядають лише меншість справ. Більшість кримінальних справ є спрощеними лише тому, що вони найменш тяжкі та часто вчиняються, як наслідок, 95% справ розглядаються у магістратських судах, де присяжні не мають ролі (це також ті справи, у яких обвинувачений визнає свою вину). З решти 5% справ, що розглядаються у Суді Корони, у більшості справ або підсудний визнає свою провину, тому немає потреби у присяжних, або суддя наказує присяжним, аби вони виправдали підсудного. Як результат, присяжні фактично вирішують лише близько 1% кримінальних справ, але, з іншого боку, цей 1% становить 30 тис. судових процесів, і це найсерйозніші з них.

Так, у США кожен федеральний територіальний суд має свій порядок залучення присяжних. Основою для набору кандидатів є дані перепису населення, списки виборців цієї території чи платників податків, інформація з довідників про жителів міста, телефонні довідники тощо. У кожному штаті є посада судового чиновника, котрий складає загальний список громадян. Ця сама особа комплектує список кандидатів для кожного конкретного процесу з урахуванням того, щоб склад присяжних було представлено всіма можливими верствами населення [2, с. 43]. У Великій Британії формування журі присяжних здійснюється шерифом, що складає їх загальний список, із якого клерк суду викликає 36–48 осіб до суду. Надалі шляхом жеребу відбирають лише 12 представників народу [3, с. 69].

Також питанням яке потребує уваги, є судовий розгляд справи за участю присяжних. Присяжні засідателі, котрі попередньо не знайомі зі справою і лише є спостерігачами судового розслідування, самостійно, без участі професійного судді, розв'язують питання факту (винуватість чи невинуватість підсудного). Під час судового розгляду справи присяжні повинні з'ясувати питання про те, чи мала місце подія злочину, чи винуватий обвинувачений (підсудний) у вчиненні злочину та чи заслуговує він на поблагливе ставлення до нього. Розгляд справи судом присяжних побудований таким чином, щоб мінімізувати кількість запитань із боку присяжних, оскільки вважається, що активна участь сторін у наданні доказів, обсяг повноважень головуючого судді забезпечує присяжних усім необхідним обсягом інформації, а її надмірний обсяг може зашкодити ухваленню справедливого вердикту [1, с. 19].

Правова конструкція суду присяжних орієнтована на мінімізацію упередження присяжних, яке забезпечується неможливістю попереднього ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Так, наприклад, в Англії однією із принципів умов проведення судового розгляду судом присяжних є те, що до винесення вердикту присяжні не повинні отримувати відомості про минуле підсудного та його моральні переконання, однак із цього правила є винятки, зокрема: 1) коли докази винесення аналогічного злочину підтверджують пред'явлене обвинувачення, вчинене аналогічним способом; 2) коли минуле

обвинуваченого (підсудного) має значення для кваліфікації злочину; 3) за необхідності спростувати докази захисту про моральну поведінку підсудного; 4) коли розглядається справа про злочини, які стосуються участі підсудного у діяльності органів державної влади [4, с. 62].

Щодо відповідальності присяжних за виконання або невиконання обов'язків, то за неналежне виконання своїх обов'язків під час розгляду справи присяжних може бути притягнуто до відповідальності. Власне свідоме ігнорування обов'язку присяжного без поважності причин може призвести до застосування досить суворого покарання, таких як:

- накладання штрафу;

- тюремне ув'язнення за неповагу до суду. У 2019 р. у США був показовий випадок, коли у перший день судового розгляду один із присяжних проспав засідання і не повідомив про це суд. Суддя звинуватив присяжного у неповазі до суду та відправив до в'язниці на 10 діб, а також наклав на нього 150 годин громадських робіт та оштрафував на 223 долари. Окрім тюремного терміну, громадських робіт і штрафу, суд зобов'язав присяжного написати лист із вибаченнями.

На протигагу англо-американській діє континентальна (європейська) модель суду присяжних. Для держав континентальної моделі суду присяжних характерним є те, що вони прирівнюються за статусом до професійних суддів, оскільки є єдиною колегією, яка у встановленій законом кількості розв'язує питання винуватості (невинуватості) підсудного, а також кваліфікацію дій винного та покарання. Присяжні є активними учасниками судового процесу та мають право опосередковано через головування задавати запитання. Інакше кажучи, присяжні володіють більшою кількістю прав, ніж в англо-американській моделі.

Наприклад, у Франції підлягають розгляду судом присяжних справи про злочини, покарання за які передбачено у вигляді позбавлення волі більш ніж на п'ять років. Важливою умовою здійснення ними правосуддя є дотримання принципу прийняття рішення відповідно до внутрішнього переконання, котре зводиться до того, що присяжні самостійно повинні виробити власну позицію стосовно конкретного кримінального провадження й обвинуваченої (підсудної) особи, керуючись власною правосвідомістю [5, с. 166]. Під час розгляду справ у Німеччині шеффени (присяжні) мають ті самі права, що і професійні судді, оскільки нарівні з ними досліджують представлені сторонами докази, ставлять запитання учасникам кримінального провадження тощо, однак шеффени, на відміну від професійних суддів, заздалегідь не знайомляться з матеріалами кримінального провадження [6, с. 213].

Відповідно до цієї моделі розгляд справи здійснюється змішаною колегією, а саме за участі 1–3 професійних суддів і 2–7 присяжних. Судді та присяжні спільно визначають: винуватість або невинуватість, вид і міру покарання, а отже, разом діють як окремих механізм, результат дії якого (винесення справедливого вироку) залежить від взаємозв'язку структурних елементів.

За континентальною моделлю присяжні не несуть відповідальності за порушення своїх обов'язків. Вони несуть відповідальність, наприклад за розголошення таємниці слідства або за розповсюдження службової інформації. Окрім цього, вчені скептично ставляться до такої моделі суду присяжних, оскільки компетенцію суду та присяжних необхідно розмежовувати, а не, навпаки, з'єднувати.

Проаналізувавши особливості функціонування інституту присяжних на прикладі закордонного досвіду, доцільно звернутися до застосування та дії присяжних на території України. Конституція України передбачає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (п. 4 ст. 124 КУ), що правосуддя в Україні здійснюють професійні судді й у визначених законом випадках народні засідателі та присяжні (ч. 1 ст. 127 КУ).

Таким чином, Конституцією України у 1996 р. закріплено, що: безпосередньою формою залучення народу до справляння правосуддя на території України є суд народних засідателів і присяжних [7].

Відповідно до Кримінально процесуального кодексу ст. 383 ч. 3: усі питання, пов'язані з судовим розглядом, крім питання, передбаченого ч. 3 ст. 331 цього Кодексу, судді та присяжні вирішують спільно [8]. В Україні суд присяжних діє лише у місцевому загальному суді першої інстанції (у складі двох професійних суддів і трьох присяжних (ч. 3 ст. 31 КПК України) та розглядає справи щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, однак такий розгляд можливий лише за умови клопотання обвинуваченого під час підготовчого судового засідання (ч. 2 ст. 384 КПК України) [8].

Згідно зі ст. 385 цього Кодексу присяжний має право:

1) брати участь у дослідженні всіх відомостей і доказів у судовому засіданні;

2) робити нотатки під час судового засідання;

3) з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються;

4) просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час розв'язання питань, юридичні терміни та поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа [8].

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, котрі постійно проживають на територіях, на які поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, відповідають вимогам ст. 65 цього Закону і дали згоду бути присяжними [9].

Ст. 68 цього ж Закону зазначається: присяжним за час виконання ними обов'язків у суді виплачується винагорода, розрахована виходячи з посадового окладу судді місцевого суду з урахуванням фактично відпрацьованого часу в порядку, визначеному Державною судовою адміністрацією України. Присяжним відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Зазначені виплати здійснюються коштом бюджетної програми на здійснення правосуддя територіальними управліннями Державної судової адміністрації України коштом Державного бюджету України [9].

Інакше кажучи, нормативна база для діяльності присяжних в Україні є, вона визначається як Основним Законом держави, так і іншими галузевими законами. Для результативного функціонування інституту присяжних на прикладі закордонного досвіду залишається розв'язання таких проблемних питань, як: недостатнє фінансування, адже видатки з державного бюджету не направляються на розвиток інституту присяжних; можливість стороннього впливу на думку присяжного, корумпованість; відсутність порядку

притягнення присяжних до відповідальності за порушення правил правосуддя та розголошення таємниці слідства.

Важливо розуміти, що присяжні не мають юридичної підготовки, їм може бути складно зрозуміти складні юридичні поняття. По суті, підсудний ризикує, віддаючи свою долю у руки присяжних, і вони роблять те саме. Навіть якщо вони розуміють деякі аспекти закону, може бути досить важко застосувати його до реальних правових ситуацій. Присяжні також інколи не можуть вимкнути свої емоції та гарантувати, що їхній життєвий досвід не вплине на прийняття рішень, навіть якщо вони добросовісно намагаються бути неупередженими.

Висновок. Інститут присяжних є конче необхідним елементом системи правосуддя, елементом гарантії прийняття справедливого та неупередженого рішення по справі. Основними перевагами суду присяжних є:

1. Можливість суду присяжних діяти як перевірка необмежених повноважень прокурорів, адже органи прокуратури мають величезні повноваження, коли розслідують, кваліфікують, вирішують і виносять обвинувачення проти підсудного у справі, однак у разі діяльності присяжних прокурори, котрі приймають рішення про звинувачення особи, розумітимуть, що група осіб, абсолютно невідомих їм до початку першого судового засідання, буде надавати висновок по справі, аналізувати докази по справі та безпосередньо їх висновки. Отже, таким чином корумпованість органів прокуратури буде зменшуватися, а продуктивність дослідження справи прокурором – зростати.

2. Уникнення сумнівів у неупередженості прийняття рішення судом, адже, як відомо, судді мають достатній об'єм справ, інколи досить великий, що може здійснювати навантаження на суддю, який вирішує справу, і викликати низку побоювань щодо справедливості судового процесу. Наприклад, призначені судді можуть бути пов'язані з політикою та суб'єктами, які їх призначили на посаду. Крім того, у тій чи іншій справі на обраних суддів може впливати громадська думка.

3. Громадськість розглядає суд присяжних як «опору для захисту особистих прав і свобод».

4. Присяжні – це люди з непрофільною юридичною освітою, але за участі їх у судовому процесі формування правової обізнаності у громадян гарантоване.

5. Думка групи присяжних є доповненням до думки судді, оскільки вона з більшою ймовірністю запобігає індивідуальним упередженням судді.

6. Присяжні є незалежними, оскільки не підзвітні та не підконтрольні.

7. Присяжні є барометрами суспільних почуттів щодо стану права й системи правосуддя загалом.

Слід зазначити, що для результативного провадження та функціонування цього інституту необхідна підтримка з боку держави, як у фінансуванні, так і у нормативно-процесуальному забезпеченні. За достатнього забезпечення інституту присяжних буде зростати авторитет правосуддя й органів державної влади, правова обізнаність і свідомість громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Солодков А.А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-2. Т. 2. С. 133–135.
2. Гуценко К.Ф. Основы уголовного процесса США. Москва : МГУ, 1979. 246 с.
3. Михеенко М.М. Уголовно процессуальное право Великобритании, США и Франции : учебное пособие. Киев, 2003. 271 с.
4. Апарова Т.В. Суды и судебный процесс Великобритании: Англия, Уэльс, Шотландия : учебное пособие. Москва, 1996. 157 с.
5. Сердинський В.С. Особливості здійснення правосуддя судом присяжних у Французькій Республіці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 20. С. 165–168.
6. Головненков П.В. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия. 2012. 404 с.
7. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.11.2021).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 20.11.2021).
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 20.11.2021).